

**ЭЛЕКТРОН КУТУБХОНА АНЪАНАВИЙ КУТУБХОНАГА
РАҚОБАТЧИМИ ЁХУД УНИВЕРСАЛ МАВЖУДЛИК****Муборак Якубжановна Хакимова**

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти,

Кутубхонашунослик кафедраси мудири

Тел: +998 (97) 7534079.

E-mail: hakimova.1979@bk.ru

Аннотация: Илмий мақолада, электрон кутубхона анъанавий кутубхонага рақобатчи эмас, балки бу кутубхона-библиографик ва ахборот хизматларида янги ҳодиса эканлиги, энг илғор электрон кутубхоналарнинг асосий афзаллиги ахборотнинг жойлашуви ва унинг истеъмолчиларидан қатъи назар, электрон ахборот тизимлари бутун дунё маълумотлари истеъмолчиларининг дунё аҳолиси учун универсал мавжудлигини тақлиф қилиб, электрон кутубхона ахборотлашган жамиятда кутубхона мавжудлигининг нисбатан мустақил, истиқболли шакли бўлиб, у анъанавий ва ноанъанавий кутубхона функцияларини принципиал янги техник ва технологик асосда, шу жумладан, янги маълумотларни амалга оширишга йўналтирилган яхлит ижтимоий-техник мажмуа эканлиги ёритиб берилган.

Калит сўзлари: электрон кутубхона, ахборотлашган жамият, анъанавий кутубхона, ноанъанавий кутубхона, рақамли кутубхона, телекомуникация, ахборот ресурслари, “ахборот ҳамма учун”, интеграциялашув.

Annotation: In a scientific article, an electronic library is not a competitor to a traditional library, but represents a new phenomenon in library, bibliographic and information services. The main advantage of the most modern electronic libraries is that, regardless of the location of information and its consumers, electronic information systems offer universal access to global information consumers., the electronic library is a relatively independent, promising form of library existence in

the information society, and it is explained that it represents a single socio-technical complex aimed at implementing the traditional and non-traditional functions of the library on a fundamentally new technical and technological basis, including new information.

Key words: Electronic library, information society, traditional library, non-traditional library, digital library, telecommunications, information resources, “information for all”, integration

«Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегияси ва бошқа ҳукумат ҳужжатларидан келиб чиқадиган Янги Ўзбекистонни ахборотлашган жамиятга айлантириш вазифаси уни амалга оширишга ҳисса қўшадиган илмий-техникавий тараққиётнинг барча ютуқларидан максимал даражада фойдаланишни талаб қилади.

Ҳар қандай, айниқса, ахборот жамиятининг асоси турли хил ахборот ресурсларининг мавжудлиги ва жамиятнинг кенг қатламларининг улардан эркин фойдаланиш қобилиятидир. Кутубхоналар минг йиллар давомида ахборотдан фойдаланувчиларнинг турли тоифаларига ахборот хизматлари кўрсатувчи муассаса бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Инсоният жамияти ривожланишининг ҳозирги босқичида фан-техника тараққиётининг ютуқларидан бири бу электрон кутубхоналар бўлиб, улар дунёда, шу жумладан Ўзбекистонда тобора кенг тарқалмоқда. Чунки, “Ҳозирги давримиз дунёнинг етакчи мамлакатлари “Тўртинчи саноат инқилоби”, “Ақли иқтисодиёт”, “Инновацион иқтисодиёт” га ўтаётганлиги билан характерланади” [1.Б.183].

Электрон кутубхона анъанавий кутубхонага рақобатчи эмас, балки бу кутубхона-библиографик ва ахборот хизматларида янги ҳодисадир. Мутахассислар кўп ҳолларда рақамли кутубхоналарни замонавий шароитларда анъанавий кутубхона функцияларини амалга оширишнинг кўпроқ (баъзи ҳолларда муваффақиятлироқ, бошқаларида камроқ муваффақиятли) шакли сифатида кўриб чиқишга мойилдирлар. Яъни, функционал жиҳатдан янги техник ва технологик асосда, жумладан: компьютерлар ва бошқа техник воситалар, турли хил дастурий таъминот,

математик, лингвистик таъминот, телекоммуникация, тармоқ ҳисоблашлари, ахборот ресурслари ва бошқалар сифатида ўрганиш зарур деб ҳисоблайдилар.

Энг илғор электрон кутубхоналар анъанавий кутубхоналардан сезиларли афзалликларга эга. **Биринчидан**, асосий афзаллик, ахборотнинг жойлашуви ва унинг истеъмолчиларидан қатъи назар, барча манфаатдор фойдаланувчилар учун маълумотларга оммавий кириш тамойилини тўлиқ амалга оширишнинг потенциал қобилиятидадир. Бу борада “Ахборот ҳамма учун” деган иборани асосий омил деб ҳисоблаш муҳим.

Иккинчидан, электрон ахборот тизимлари бутун дунё маълумотлари истеъмолчиларининг бутун дунё аҳолиси учун универсал мавжудлигини тақлиф қилиб, жамоатчиликка очиқлик тамойилини тушунишни тубдан кенгайтириш имконини беради. Бошқа афзалликларга қуйидагилар киради: Кутубхона хизматлари сифатининг сезиларли даражада ошиши, кутубхона биноларига бўлган эҳтиёжнинг камайиши, туну кун ишлаши, хизмат кўрсатишнинг юқори самарадорлиги, шу жумладан электрон ҳужжат етказиб бериш орқали, кутубхонанинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. таълим тизимидаги ижобий ўзгаришлар, характер, мазмун, кутубхона ходимларининг меҳнат шароитлари ва бошқалар сингари афзалликлари ҳам мавжуддир. Албатта, бу хусусиятларнинг барчаси бутун дунёда, шу жумладан Ўзбекистонда ҳам замонавий ва техник шарт-шароитлари мавжуд.

Ишонч билан айтиш мумкин: электрон кутубхоналар ахборот жамиятида кутубхона мавжудлигининг функционал янги, истиқболли, истиқболли шакли бўлиб, унинг асосий мақсади кутубхона хизматини яхшилашдир. XXI-асрда улар жаҳон кутубхоначилиги ва барча ахборот фаолияти ривожланишининг асосий йўналишига айланади, кутубхоналарни барча ахборот фаолиятини амалга оширишга яқинлаштиради.

Шу билан бирга, электрон кутубхонанинг мутлақо аниқ афзалликларига қарамай, кутубхоначилик назарияси ва амалиёти унинг ютуқларини ўзлаштиришда орқада қолмоқда. Бу ҳодиса барча мамлакатлар учун хосдир. Ўзбекистон ҳам кутубхона-ахборот фаолиятини такомиллаштиришнинг истиқболли йўналишларидан четда эмас, шунинг учун ҳам кутубхона – ахборот фаолиятига давлат сиёсати даражасида аҳамият берилмоқда.

Лекин ушбу соҳада фундаментал назарий ишланмалар мавжуд эмас. Электрон кутубхонанинг муҳим хусусиятлари, унинг анъанавий кутубхона билан алоқаси, ахборот ресурслари, кутубхона хизматини яхшилашдаги ўрни, ахборот салоҳиятидан фойдаланиш методологияси, гуманитар, ҳуқуқий ва бошқа муҳим жиҳатлари етарлича ўрганилмаган. Атамалар борасида эмас айрим мутахассислар учун бу электрон кутубхона, бошқалар учун рақамли, баъзилар учун виртуал, кимлардир учун гибрид бўлса, бошқа тушунчалар ҳам мавжуд.

Электрон кутубхона китобларининг моҳиятини ўрганишдаги назарий кечикиш кутубхона амалиётига салбий таъсир кўрсатмоқда. Бу, биринчи навбатда, электрон ахборот тизимларини яратиш ва улардан фойдаланиш бўйича олиб борилаётган ишлар кўлами на мавжуд эҳтиёжларга, на мавжуд имкониятларга мос келмаслигида ифодаланади. Шу нуқтаи назардан, масалан, АҚШ, Буюк Британия, Канада, Япония ва бошқа баъзи мамлакатлар томонидан эришилган даражадан ҳали ҳам узоқдир.

Қайд этилган кечикиш кутубхона-ахборот фаолияти доирасидан анча ошиб кетади. Ҳеч шубҳа йўқки, XXI асрда инсоният жамияти ниҳоят ахборот маконига айланади. Ахборот омилидан энг тўлиқ ва самарали фойдаланадиган давлатлар бунда муваффақият қозонади. Электрон кутубхоналар бундай жамият имкониятларини рўёбга чиқаришнинг принципиал муҳим воситасидир.

Чунки “инновациялар моддий, рақамли, ҳамда биологик дунёдаги технологиялар бирлашувида бир-бирини кучайтириши ва жадаллаштирилиши натижасида ривожланишнинг бурилиши нуқтасига шиддат билан яқинлашиб бормоқда” [2.Б.10].

Электрон кутубхонани ахборотлашга жамиятда кутубхона мавжудлигининг шакли сифатида тадқиқ этишнинг назарий-амалий аҳамияти куйидагилардан иборат:

- Электрон кутубхоналар билан боғлиқ энг муҳим замонавий маҳаллий ва хорижий назарий ахборот манбаларининг асосий мазмунини умумлаштиришга имконият яратади.
- Анъанавий маҳаллий кутубхоналарни электрон кутубхонага айлантириш учун назарий шарт-шароитлар яратади.

- Улар кутубхоналарнинг кенгроқ синфи, жумладан кутубхона китоблари билан кейинги кутубхона тадқиқотларида ишлаш имконини беради.

Кутубхона қурилишининг мақсадларини белгилашга янги йўриқномаларни киритиш, натижаларини апробация қилишга ёрдам беради.

XXI-аср кутубхоналарига борган сари мураккаб вазифалар қўйилмоқда, уларни ҳал қилиш нафақат иш усулларини, балки уларнинг мавжудлигини ҳам тубдан ўзгартиришни талаб қилади. Ахборот технологияларининг тез ўзгарувчанлиги кутубхона ишининг деярли барча соҳаларига таъсир кўрсатиб, кутубхоначиларни илмий маълумотлар, дастурий таъминот ва техник воситаларни жорий этишга, ўзлари яратишга ва деярли ҳар қандай ахборотга бўлган эҳтиёжни қондиришга қаратилган кутубхона-библиографик ва ахборот муаммоларини ҳал қилиш учун кутубхоналарга турли электрон нашр ресурсларини киритишга ундайди.

“Бу ҳолат бугунги кунда ҳудудий ва бошқа субъектларда ўзаро ҳамкорлик қилаётган, пировардида – Ягона электрон ахборот муҳитини яратишга хизмат қилувчи ахборот маконини ташкил этувчи электрон ахборот тизимларининг пайдо бўлишига тurtки бўлди. [4.122-Б] Рақамли кутубхоналар фаолияти кутубхона-ахборот хизматларини яхшилашга қаратилган бўлиб, улар олдинга силжиш ва истиқболлар билан боғлиқдир.

Электрон тизим ички ва ташқи боғланишларга эга бўлган қуйи тизимлар, таркибий қисмлар ва элементлардан ташкил топган мураккаб, кам ўрганилган тизим. Унинг моҳияти электрон тизимнинг мақсади, яратилиши ва фаолиятининг вазифалари, функциялари, мазмуни ва тузилишини назарда тутди. Электрон кутубхонани яратишдан асосий мақсад замонавий дастурий-техник воситалар ва илмий ахборотлардан самарали фойдаланиш орқали фойдаланувчилар учун ахборот хизматлари сифатини ошириш, сайёрамиз фойдаланувчиларининг кенг доираси фойдаланиши мумкин бўлган ахборот ресурслари ва хизматлар сонини кенгайтиришдан иборат.

Электрон кутубхона янги техник ва технологик асосга асосланган, илмий ва технологик маълумотлар, компьютерлар, дастурий таъминот, математик, лингвистик, аппарат, телекоммуникация, тармоқ ресурслари ва бошқаларни ўз ичига олган анъанавий ва ноанъанавий нарсаларни амалга

оширадиган интеграл, кўп функцияли комплекс эканлиги исботланган. Шу билан бирга, аксарият ҳолларда электрон хавфсизлик анъанавийликни янги хизматлар турлари билан тўлдиради (электрон буюртма бериш ва хужжатларни этказиб бериш, кечиктирилган (оф-лайн) ва дарҳол (он-лайн) иш режимлари ва бошқалар) тармоқ ахборот ресурсларидан фойдаланиш ҳисобига унинг имкониятларини сезиларли даражада кенгайтириш, хизмат кўрсатиш самарадорлигини ошириш, вақт ва географик омилларга боғлиқликни тўлиқ бартараф этиш, фойдаланувчиларга кутубхона-библиографик ва ахборот хизматлари кўрсатишнинг бошқа сифат параметрларини яхшилашга хизмат қилади.

Рақамли электроника таркибида иккита асосий компонент аниқланган:

- а) уларнинг дастурий ва аппарат воситалари ва тизимларининг таркиби;
- б) рақамли кутубхонани фойдаланувчиларга турли ахборот хизматлари ва маҳсулотларини тақдим этувчи ахборот ресурслари билан тўлдиришдан иборатдир.

Рақамли кутубхона тузилмасининг асослари дастурий-техник ва кутубхона жараёнларини автоматлаштириш тизимларини жорий этиш босқичларига қўйилади ва анъанавий кутубхоналарга рақамли кутубхона технологияларини жорий этиш билан янада ривожлантирилади.

Дастурий-техник воситалар ва электрон ахборот тизимларининг таркиби ушбу тадқиқотда машинада ўқиладиган асл нусхалар ва хужжатларнинг нусхалари тўплами сифатида кўриб чиқилади: сайт ва унинг яратувчилари ҳақидаги маълумотлар; маълумотнома материаллари; электрон маълумотлар базалари ва каталоглари; Хужжатлар, график, аудио ва бошқа мультимедиа материалларининг тўлиқ матнли машина ўқиши мумкин бўлган тўплamlари.

Рақамли электрон тизимларнинг ўзаро алоқаси схемалари Интернет, Интранет технологияларини ҳисобга олган ҳолда индивидуал, маҳаллий, корпоратив ва глобал электрон рақамли тизимларнинг прототиplarини акс эттирувчи схемалар ишлаб чиқилди, бу рақамли электронларнинг ўзаро таъсирини ташкил этиш муаммоларини ҳал қилиш учун зарур шарт-шароитларни яратади. турли ҳудудий маконлардаги тизимлар.

Электрон кутубхоналардаги ахборот ресурсларининг турлари анъанавий кутубхоналарда қўлланилаётганидан фарқ қилмайди ва информатика фанида умумий қабул қилинган ахборот турларига тааллуқлилиги аниқланди. Шу билан бирга, электрон маълумотлар учун энг муҳими: тўлиқлиги, ишончлилиги ва аниқлиги, хавфсизлиги ва сақланиши, шунингдек, электрон маълумотларнинг исталган вақтда фойдаланувчилар учун очиклигини таъминлашдир.

Электрон кутубхонада электрон нашр ресурслари мазмуни кўп қиррали эканлигидан ташқари, улар ўзларида ва глобал Интернетдаги бошқа серверларда жойлашган электрон ҳужжатларни ўз ичига олади.

Нашр ресурслари рақамли кутубхоналар мазмунининг ўзига хос хусусияти фойдаланувчилар томонидан уларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган тегишли маълумотларни олишни ташкил қилиш учун зарур бўлган кўшимча маълумотларни киритиш заруратидир. Аксарият мутахассислар ушбу мақсадда тўғридан-тўғри тегишли электрон нашр ресурсига киритилган метамалумотлардан фойдаладилар.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки,

Биринчидан, электрон кутубхона ахборотлашган жамиятда кутубхона мавжудлигининг нисбатан мустақил, истиқболли шакли бўлиб, у анъанавий ва ноанъанавий кутубхона функцияларини принципиал янги техник ва технологик асосда, шу жумладан, янги маълумотларни амалга оширишга йўналтирилган яхлит ижтимоий-техник мажмуадир. Ўз таркибига технологиялар, компьютерлар ва периферик қурилмалар; дастурий таъминот, математик, лингвистик ёрдам, телекоммуникация, тармоқ ахборот ресурсларини бирлаштирган.

Иккинчидан, электрон кутубхона фойдаланувчиларга хизмат кўрсатишнинг принципиал янги шакли бўлиб, анъанавий кутубхона каби, у юқорида айтиб ўтилганлардан ташқари, китобхонлар, кутубхона ва бошқа ходимлар, маълумотлар мажмуаси, моддий-техника базаси ва бошқа атрибутларни ўз ичига олади. Бинобарин, кутубхоначиликнинг янада ривожланиши анъанавий ва электрон кутубхоналарнинг биргаликдаги эволюцияси, ёнма-ён яшаши, ўзаро таъсири, бир-бирини тўлдирувчилиги, узвий қўшилиши, уларни мувофиқлаштириши, ҳамкорлиги, маҳаллий,

минтақавий, миллий ва халқаро миқёсда интеграциялашуви, ахборот технологияларидан фойдаланиш йўлидан боради.

Учинчидан, электрон кутубхонанинг улкан ахборот салоҳиятидан унумли фойдаланиш нафақат техник ва технологик, балки ижтимоий, психологик ва педагогик муаммоларни ҳам ҳал этишга боғлиқ. Шу маънода тижоратлаштириш, ахборотнинг оммага очиклигини таъминлаш, кутубхона ходимларини янги техник шароитларда ишлашга тайёрлаш, китобхонларнинг ахборот маданиятини ошириш, уларга хизмат кўрсатишни ташкил этишнинг мақбул шакллари ижтимоий жиҳатдан оқилона ҳал этиш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023-йил 11-сентябрдаги "Ўзбекистон-2030" стратегия тўғрисидаги ПФ-158-сон Фармони.
2. Ш.М.Мирзиёев. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Учинчи нашр. Тошкент: "Ўзбекистон" нашриёти, 2022. -440 б.
3. Швот Клаус. Тўртинчи саноат инқилоби. Тошкент: Нихол, 2022-248 б.
4. Нохрин Юрий Владимирович «Электронная библиотека как форма бытования библиотеки в информационном обществе» - Россия, 2022- 200с.
5. Оленев С. М. Информационная культура на рубеже тысячелетий: преюмственность и новации. //Информационная культура личности: прошлое, настоящее, будущее. Международная научная конференция. Краснодар — Новороссийск — 11-16 сентября, — 2016. — С. 52-53.
6. <https://iscience.in.ua/arkhyv/26-27-aprelya-2017/politicheskije-nayku-3/4332-information-culture-as-a-component-of-professional-competence-of-graduates-in-university-learning-environment>
7. <https://elibrary.ru>